

УДК 800.732:801.541.1

Мовна особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі

Власенко В. В.

*РВНЗ “Кримський інженерно-педагогічний університет”,
м. Сімферополь, Україна*

У статті йдеться про мовну особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі та відображення в мові епістолярію світоглядно-суспільних, національно-культурних факторів, вплив інтелектуального й культурного потенціалу особистості на розвиток української літературної мови.

Ключові слова: мовна особистість, епістолярний дискурс, лист.

У численних працях дослідників різних галузей знань: філософії, психології, соціології, лінгвістики та ін. – уже не одне десятиліття спостерігаємо живий інтерес до особистості як багаторівневого й багатоаспектного явища. У сучасному мовознавстві не втрачає актуальності серед дослідників учення про мовну особистість (праці Ю.М. Караулова, В.І. Карасика, В.В. Красних, С.Я. Єрмоленко, Л.О. Ставицької та ін.).

Поняття мовної особистості поєднує в собі лінгвістичні, психологічні, соціальні фактори і відкриває нові можливості для подальшого дослідження функціональних особливостей мови, мовної діяльності. Мовна особистість виступає тією призмою, крізь яку відбувається бачення та категоризація світу. Організація мовної особистості включає весь спектр національно-культурних факторів, які відображаються в картині світу.

За основу візьмемо визначення зі словника лінгвістичних термінів: «Мовна особистість – це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвитку мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності [1, с. 92 – 93].

Значний інтерес викликає дослідження мовної особистості письменників, які відіграли важливу роль у процесі становлення та розвитку української літературної мови, зокрема Лесі Українки, творчість якої стала найвизначнішим явищем української культури пошевченківської доби.

Метою даної розвідки є спроба пізнання інтелектуального обшину мовної особистості Лесі Українки як суб'єкта епістолярного дискурсу в контексті епохи.

Мовна особистість Лесі Українки розкривається в її листах з усією повнотою й різноманітністю мовного самовираження. Епістолярна спадщина Лесі Українки досить багата. Вона складається з понад 750 листів, і можливості виявлення їх ще не вичерпані. Епістолярій Лесі Українки в зібранні творів у 12 томах складає 10-й (1876–1897), 11-й (1898–1902) і 12-й (1903–1913) томи. Це листи до найближчого родинного (мати, батько, брати, сестри, сім'я М. П. Драгоманова) та літературного оточення (І. Я. Франко, М. І. Павлик, О. Ю. Кобилянська, М. П. Старицький, Ф. М. Колесса, А. Ю. Кримський), а також до відомих науковців, громадських та культурних діячів.

Через листування невиліковно хвора письменниця підтримувала зв'язки не тільки з рідними, знайомими, а й цілим літературним і мистецьким світом. В окремі дні, коли дозволяло здоров'я, вона писала до десяти листів. Хоч, як відомо, сама Леся Українка рішуче висловлювалася проти того, щоб оголошувати друком листування письменників. Листи, мовляв, це інтимна справа кожної людини. Проте саме там віддзеркалюється вся багатогранна палітра взаємин автора з людьми, особистісне сприйняття суспільно-історичних подій, культурного середовища відповідної доби. Образи митців, культурних і громадських діячів постають перед читачем у природному, невимушеному стані, адже «найкраще пише чоловік тоді, коли не думає про своє писання» (3 листа до Антоніни Семенівни Макарової 11 січня 1895 р.) [5, с. 274].

Листи поєднували Лесю Українку, яка вимушено вела міграційний спосіб життя, зі світом, «оживляли» дні її самотності. Вона зізнавалася, що тривала відсутність новин з дому викликала в неї хворобу листування. Як ніхто інший, Леся добре знала ціну листам «з рідного краю», хоч не раз жалкувала, що доки дійдуть вони на чужину, «то мають вже не сучасний, а хіба історичний інтерес» [5, с. 24]. З гіркотою Леся писала й про те, що листи не можуть, однак, замінити не тільки розмову, а й «навіть мовчання удвох, сам на сам», бо «якби могло писане слово справді вимовити все, що так глибоко відчувається, а то воно все виходить наче холодне чи офіційне...» [6, с. 48]. Насправді її листи – то дивовижно глибинна й чиста криниця людського духу, високого й сильного, нескореного й жертвовного, культура її почуттів і тонке знання мови рідного краю. А зізнання, що начебто вона «не вмiє листів писати», бо їй «бракує» епістолярного таланту, а тому її листами «ніхто не задоволений, а менше всього сам автор» [5, с. 371] свідчить насамперед про Лесину вимогливість до себе.

Листи вона писала українською мовою, лише зрідка російською – до російськомовних адресатів. Питання мови як найважливішої ознаки національної свідомості, етнічної самобутності було надзвичайно важливим для Лесі Українки. Свої думки, враження, оцінки суспільно-політичних, наукових, культурних подій і звичайні побутові турботи вона передавала рідною материнською мовою. Для письменниці було принциповим зізнання: «ніколи іншою мовою, як тільки своєю, листів не писала і, певне, не писатиму» [5, с. 91]. Саме слово **лист** у Лесі українки має різні синонімічні найменування: *лист*, *листище*, «книга», «універсал», *карточка*, *одкрітка*, *закрітка*, *графійка*. Наприклад: «Одкріток я взагалі не пишу, а на «книги» не завжди є час і сила. (Сестрі 16 листопада 1899 р) [6, с. 42].

«Я така рада завжди, коли отримую «**графійку**» від моєї Лілеї лілейної! Так воно славно дряпає завжди і такого багато різного наскребе» [6, с. 312]. Епістолярій Лесі Українки складають листи найрізноманітнішого стильового реєстру: «листи-розмови, листи-рецензії, листи-спогади, листи-діалоги, листи-звіряння, листи-зізнання, листи-мрії» [2, с. 285]. Залежно від обставин, умов, ситуацій, настрою і стану душі авторка сама характеризує лист: «довгий», «довжелезний», «справжній», «хвятий»,

«порядний», «безтолковий», безладний, «фактичний», «товариський», «короткий», «ласкавий», «милий» якийсь «авторський», довге «слово», довга «книга» тощо.

Лексика епістолярної спадщини Лесі Українки переконливо свідчить про глибоке знання писемно-літературної, розмовної і фольклорної стихій, високу мовну культуру автора. У її листах поєднуються розмовні вислови з книжними і науково-термінологічними. Хоч письменниця не брала участі в лінгвістичних дискусіях, але з її листів, а головне з мовної практики випливає, що вона «дотримувалася усталених на той час літературних традицій, наслідувала не лише Т. Шевченка, але й користувалася виробленим у Галичині культурним лексичним мінімумом і не цуралася діалектизмів, зокрема волинських типу *начиння* «посуд», *повіз*, *копняк* «удар ногою» та ін. [4, с. 267]. Разом з тим на її мові позначився і полтавський діалект. У листі до О. Маковея Леся Українка висловлює думку, «що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже «преломляти копье» за мову, маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні. Принаймні мене в Галичині розуміють і старі і діти» [5, с. 386]. «Незалежно від діалектних явищ її мова надзвичайно багата лексично, граматично й фразеологічно. В цьому розумінні вона використала українську народну мову так, як ніхто інший з українських письменників» [цит. за: 4, с. 267].

Мовна свідомість письменниці вбирала в себе всю різноманітність українського дотепного гострого слова, і воно допомагало Лесі Українці в її листовному спілкуванні. Її листи – це джерело різних форм усної народної творчості: сталі словосполучення: «в ступі улучати»; «байдики бити» [7, с. 21]; «волами не вивезеш» [7, с. 13]; «закинула гадку за грядку» [6, с. 12]; прислів'я, приказки: «Обіцянка цяцянка, а дурневі радість!» [5, с. 317]; «Біс біду перебуде одна мене, друга буде» [6, с. 292]; «Баба з возу, кобилі легше» [6, с. 18]; «Прийшла коза до воза!» [6, с. 29]; «Не кажи гоп, поки не вискочиш» [6, с. 127]; «Не було змалку, не буде й до останку» [7, с. 234]; «В нещасну годину родилася, в нещасну і помирати буде» [7, с. 19]. Кожний із таких образних висловів завжди доречний і переконливий з погляду стилю приватного листа. Один з листів до матері (від 26 жовтня 1897 р.), де йдеться про постановку драми «Блакитна троянда», Леся починає з вибачення, що лист буде «діловий» і просить вмовити «головну актрису, хто б вона не була, щоб вона не **передавала куті меду** (виділення наше), себто, щоб не впадала занадто в істеріку...» [5, с. 349]. У листі до дядька М.П. Драгоманова (10 грудня 1892 р.): «...коли Ви мене так сварите, то **крається серденько начетверо моє**, як співають в одній нашій пісні.» [5, с. 34]. З іншого листа до матері: «...читаючи лист Франка, я не могла не подумати: **прийшла коза до воза**. Тимчасом я відповіла йому в дуже гречному тоні, без жодних натяків на козу...» [5, с. 364]. У листі до М.І. Павлика (31 січня 1895): «Не хотілось би, щоб на моїй книжці стояв невидимкою епіграф: **Бігла через місточок. вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку, тільки ж я пила й їла**». Використання письменницею усної народної творчості свідчить про високий рівень володіння мовою, образне мислення, здатність влучно характеризувати будь-яке явище.

Українська мова в Лесиних листах стає відкритою до всіх культур світу, до літературних надбань інших народів. Поряд співіснують українська приказка, народний дотеп і французький усталений вислів, польський фразеологізм і латинський афоризм, російський літературний зворот і поетичний рядок із відомого твору німецького письменника. Ці іншомовні вкраплення функціонують як емоційно-експресивні засоби

увиразнення індивідуального стилю, точніше – як форма передачі емоційного стану особистості, яка відчувала внутрішню форму образного вислову, яка жила в світі іншомовних літератур і постійно трансформувала цей світ в український інтелектуальний контекст. У цьому виявляється своєрідний мовний європеїзм Лесі Українки. рос.: «С глаз долой, из сердца вон» [6, с. 323]; лат.: «O tempora, o mores!» [5, с. 351]; французькою: «Laisser faire, laisser passer» («Хай буде, як буде») [5, с. 163]; «A la guerre comme a la guerre» (на війні, як на війні) [5, с. 170]; «fais gne tu devars, advinne gue pourra» («Роби, що треба, хай буде, що буде») [5, с. 337]; «Quand on est bete, c`est pour toujours» («Коли хто дурний, то це вже назавжди») [5, с. 391]; італ.: «Veder Napoli e poi morire» («Побачити Неаполь, і потім вмерти») [5, с. 173]; польською: «Nie mila ksiadzu ofira – idi, cider, do domu» («Не мила панові жертва – іди, теля, додому») [5, с. 278]. Це засвідчує, що письменниця добре знала не лише рідну мову, а й інші.

Про своє знання європейських мов Леся Українка писала в листі до М. І. Павлика 27 березня 1903 р. [7, с. 57 – 58], де йшлося про можливість викладати мови в галицьких гімназіях. Французьку, німецьку вона знала так досконало, що могла писати статті цими мовами; вільно володіла італійською, польською; за її словами теоретично знала англійську. Могла розмовляти, як довідуємося з інших листів, болгарською мовою. Сама відзначала, що вимову в російській мала гіршу, ніж у французькій.

У листах письменниця часто торкається теми вивчення чужих мов: «Серед киян молодих остатнього часу починає ширитись європеїзм; вони починають учити європейські мови і інтересуватись європейською літературою» (3 листа до М.П. Драгоманова 24 грудня 1889 р.) [5, с. 45]. Знання мов для Лесі – це вихід у широкий світ, бачити його не лише через переклади з російської: «Біда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній українській пресі, а через те не бачить як слід світу – ні того, що в вікні, ні того, що поза вікном... Та вже тепер поміж нашою молодією громадою почалось таке „западнечиство“, що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мови, аби могли читати чужу літературу» (3 листа до М.П. Драгоманова 17 березня 1891 р.) [5, с. 85]. Взагалі ж її мрією було видання українською мовою бібліотеки іноземної літератури, зокрема творів Байрона, Бальзака, Бомарше, Поля Бурже, Вольтера, Гаршина, Короленка, Конопніцької, Мольєра, Петрарки, Руссо, Сервантеса, Вальтера Скотта... [4, с. 268].

Вічне питання європеїзму й народництва для української літератури, загалом культури Лесі Українка відчувала дуже тонко. Воно стояло для неї як у перекладній практичній діяльності (вибір тем, літератури для просвіти народу), так і в мові як словесно-художній творчості. У листі до брата М. П. Косача 25 лютого 1891 р. вона дуже образно передає тодішні суперечки в Галичині, подібні до таких: «...що краще – Міллер чи нові чоботи, Венера Мілоська чи куль соломи і т.п.» [5, с. 71]. Це засвідчує, що письменниця добре знала не лише рідну мову, а й інші.

«Леся Українка була поборником інтелектуальної, поліфункціональної української мови, добре розуміла складну ситуацію роз'єднання українців, поділ їх державним кордоном. Погляди Лесі Українки на літературну мову як результат синтезування різних говорів, у поєднанні свого й запозиченого, народного й книжного й «без жадного насильства, сварки й колотнечі». Вона прекрасно усвідомлювала, що розриву між усним і писемним мовленням не було б, «якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині». Як від літератури, так і від мови вона, за словами В. Сімовича, „вимагала того, що ми тепер називаємо європейськістю, домагалася такої ширини та глибини, які робили б її цікавою всім, а не тільки, мовляв, „українському хуторянинові“» [цит.

за: 3, с. 267]. Великим болем перейняті її думки й про мовний стан по обидва боки кордону в листі до О.С. Маковея 31 листопада 1893 р.: «*Не знаю, чим се об'яснити, тільки галичани краще говорять, ніж пишуть, а українці краще пишуть, ніж говорять. Що ж до того, що часто українські сім'ї говорять по-російськи, то, здається, не так давно було, що галицькі русинські сім'ї говорили по-польськи; якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині, то я твердо вірю, що й ми не zostалися б позаду, а тепер нехай хто хоче кидас камінь на українців пригнічених школою, урядом, громадськими інституціями, тільки я свого каміння не зважуся здійснити. Щоб Ви вірили в мою безсторонність, я мушу сказати, що вихованая в українській мові і що до нашої сім'ї той камінь патріотичний все одно не долетить, хоч і буде кинутий*» [5, с. 179 – 180].

«Вихованая в українській мові», Леся Українка була завжди чутлива й чуйна до тих людей, в яких бачила цікавість до української мови й літератури. Живучи, наприклад, в Одесі, в Ялті вона розмовляла українською мовою, тому й траплялися в неї знайомства теж з українцями. Ось як описує Леся в листі до матері типовий образок мовної ситуації на півдні України: «*Мені добре трапилось, що маю дуже добру служанку, дівчину з Малої Перещепини... Вона вже звикла, що з нами можна говорити по-простому, і вже не мучить мені вух тим „новоруським жаргоном“, що панує в нашому дворі. Наші хазяї полтавці і вся двірня з України, але мова така, що аж жаль слухати (хоч хазяйка передплатниця „Рідного краю“ і величає себе мало-росіянокою), вже досить того, що кухарку Горпину звать Грушею...*» [7, 12, с. 233].

Бажання бачити свій народ творцем високої політичної культури, з високим європейським рівнем науки, літератури, виснажлива праця в ім'я цих ідеалів давала письменниці право заперечувати поверховий, зовнішній патріотизм: «*Ще й тепер можна у нас почути таку фразу: „Як се? От Ви казали, що NN дурень і тупиця, а він же так чудово говорить по-нашому“ – се вже ценз! А послухати часом, що він говорить по-нашому, то, може б, краще, якби він говорив по-китайськи*» [5, с. 219].

Поетеса, перекладач, вона тонко реагувала на власне лінгвістичні характеристики вислову, на етимологію слів, їх стилістичне забарвлення, напр., коли брат М. Косач запитував Лесю, як краще перекласти слово *маятник* у реченні з оповідання В.Г. Короленка „Ночью“: *На стене стучал маятник*, вона відповідає: «Слово *маятник*, я думаю, можна так залишити, бо корінь сього слова український. Маятник по-болгарськи *пахальце*, по-сербськи – *шеталиця*, по-чеськи *kuwadlo*, по-польськи *wahadlo*, по-галицьки – *пендель*, *кивало*» [5, с. 37].

Леся Українка йшла попереду свого часу своєю творчою манерою, виробленням українського інтелігентного мовлення, утвердженням єдиної української літературної мови і її стильової розбудови. Водночас вона бачила перспективу свого народу, а тому так дбала про збагачення й інтелектуалізацію його мови, потрібної для відтворення всіх сфер суспільного, культурного життя. Мова Лесі Українки – це на початок ХХ ст. зразок інтелігентної мови Східної України [4, с. 268].

Будучи прихильницею органічного для української мови фонетичного правопису, Леся Українка відстоювала правописні правила, які справді закріпились в українській орфографії. У листі до І.Я. Франка, 14 травня 1892 р. зауважує: «*Я стою за правдиву фонетичну правопись (радикальну) ... В слові **слізьми** таки треба писати м'який знак, бо так вимовляється. Слово **в'яне** можна писати або так, або **вьяне**, але ніяк не **вяне**, бо то власне вийде російська вимова*».

Головний критерій словодобору, яким Леся Українка керувалася під час написання листів до рідних, друзів, знайомих, – живе мовлення її сучасників. Леся Українка

виступала проти засмічення літературної української мови просто безграмотними виразами і фонетичними помилками.

Висновки. Отже, навіть часткове дослідження епістолярної спадщини Лесі Українки засвідчує, як можна і треба володіти українською мовою. Лесине слово в епістолярному дискурсі, її мовомислення свідчать про певний рівень інтелектуального й культурного потенціалу особистості. Питання мови як найважливішої ознаки національної свідомості, етнічної самобутності було надзвичайно важливим для Лесі Українки. Як і всі її попередники, найвидатніші українські письменники, вона прагнула до розширення можливостей українського слова і дала класичний зразок української літературної мови. Лесине слово ввійшло вагомою часткою в українську літературну мову, піднесло її на новий інтелектуальний рівень, поєднавши національну самоідентичність та європейську орієнтацію. Пізнання мовної особистості Лесі Українки невичерпне, осмислення багатогранної творчої спадщини митця постійно відкриває нові аспекти й горизонти для дослідників.

Список літератури

1. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
2. Мацько Л. І. Мовотворчість Лесі Українки / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко // Дивослово. – 2002. – №3. – С.14–16.
3. Панько Т.І. Інтелігентність нашого мовлення / Т.І. Панько // Молодь України. – 1992. – 4 грудня. – С. 6.
4. Русанівський В.М. Історія української літературної мови: підручник / В.М. Русанівський. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
5. Українка Леся. Листи (1876–1897) / Леся Українка //Збір. творів : [у 12 т.]. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.
6. Українка Леся. Листи (1898–1902) / Леся Українка //Збір. творів : [у 12 т.]. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 11. – 480 с.
7. Українка Леся. Листи (1903–1913) / Леся Українка //Збір. творів : [у 12 т.]. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 12. – 694 с.

Власенко В. В. Языковая личность Леси Украинки в эпистолярном дискурсе // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. 349-354.

В статье рассматривается языковая личность Леси Украинки в эпистолярном дискурсе, влияние интеллектуального и культурного потенциала личности на развитие украинского литературного языка.

Ключевые слова: *языковая личность, эпистолярный дискурс, письмо.*

Vlasenko V. V. Personality of Lesia Ukrainka in epistolary discourse // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P. 349-354.

The article deals with the language personality of Lesia Ukrainka in epistolary discourse, influence of intellectual and cultural potential of the personality on the development of the Ukrainian literary language.

Key words: *language personality, epistolary discourse, letter.*

Поступила до редакції 21.04.2012 р.